

„Ha csak a sporttal foglalkoznék, nagyon rossz történész lennék”

Interjú George Eisennel

Professzor Úr, Ön Budapesten született és kamaszkoráig itt is élt.

Valóban Budapesten születtem, 1943-ban, zsidó családba, és tizenkét éves koromig az angyalföldi macskaköves utcák jelentették az életteremet. Gimnáziumba azonban már a Mester utcába, a Fáyba jártam. Angyalföld egy igazi nyomornegyed volt, kevés lehetőséggel, és én ebben a helyzetben azt választottam, hogy bokszoló leszek. Ha Újlipótvárosban nővök fel, akkor biztos valamilyen elegánsabb, elitebb sportot választok, ha egyáltalán választok, de már az Almássy téren, meg a Teleki téren is inkább focista lettem volna. Az az igazság, hogy Angyalföldön is a foci volt a legnépszerűbb sport, de a bokszban tehetséges voltam, abban magasabb volt a presztízsem. A bokszolásnak azért voltak családi előzményei is. Nagyapám egy amolyan kisvárosi erős ember volt.

Hatévesen megárvult, ezért korán elkezdett dolgozni a vágóhídon, és a bikát a szarvánál fogva tudta ledönteni. Ez a nagyapám birkózott, amit nem támogatott a család, ahogy édesanyám mesélte. Egyszer az én drága nagymamám, aki százötven centis volt, odament a birkózószőnyegre, és ezt a hatalmas embert a fülénél fogva húzta ki. Nagyon lehordta, mert nagyapám korábban megígérte, hogy nem fog birkózni, és onnantól fogva ez abbamaradt. Én meg úgy döntöttem, hogy bokszoló leszek, csakhogy az első edzés után hazaérve édesanyám megkérdezte, hol voltam. „Elmentem edzésre, bokszolni akarok” – válaszoltam. Rám nézett és azt mondta: „Kisfiam, ez nem a jó út egy zsidó gyereknek, te tanuljál!” Erről eszembe jut az is, amikor azt mondta, hogy édes kisfiam, a gyémántot mindig elveszik tőled, de ami a fejedben van, azt nem lehet elvenni. Sajátos, hogy épp ezek a gondolatok állnak tudományos érdeklődésem középpontjában is.

Mit jelentett a zsidóság a család számára?

Nehéz erre válaszolnom, mert amennyire visszaemlékszem, soha fel sem merült az a kérdés a családban, hogy mások is lehetnénk, mint amik vagyunk. A zsidóság nem volt teher, egyszerűen csak a realitás volt. Nem volt ebből probléma: karácsonykor én, az egyetlen zsidó gyerek az utcában, felmentem a barátomékhöz, megnéztem a karácsonyfát, kaptam egy szaloncukrot, és ezzel be is volt fejezve. Egyszer azért megkérdeztem édesanyámat, hogy nekünk miért nincs karácsonyfánk. Ez nagyon egyszerű, mondta, mi zsidók vagyunk és kész. Nem hiányzott nekem a karácsonyfa, nem voltak kisebbségi érzéseim ezzel kapcsolatban. Aztán persze sok minden történt még, ami miatt reflektálnom kellett a saját zsidóságomra, és megvallom, máig nagyon élvezem ezt az identitást.

Hogy ment a bokszt?

Nem ment rosszul, sőt, de aztán egyszer csak besoroztak, és levittek volna Lentibe, így két évig nem láthattam a családomat. Meg gondolkoztam azon is, hogy mit csinálok én odalent „Pusztomfálván”, amikor nem hiszek sem a célban, sem a rendszerben. Úgyhogy a bevonulásom előtt 3 héttel megszöktem, de egy hónapra rá már megint katona voltam. Az történt ugyanis, hogy az ifi válogatottnál Bécsben voltam, és ez alkalom volt arra, hogy meglépjek. Izraelbe mentem és jelentkeztem önkéntesnek a hadseregbe. Én úgy érzem, hogy ekkortól fogva egy olyan hadseregben szolgáltam, ahol volt cél. De ott sem voltam olyan nagyon könnyű helyzetben. A második vagy a harmadik héten voltam bátor összeaverni két tisztet. Bevittek a parancsnokságra, ahol elmondtam, hogy azért tettem, mert az anyámat szidták. Kérdezték, hogy hogyan tudtam elbánni két emberrel, mire mondtam, hogy bokszoló voltam odahaza. Erre a parancsnok behívatta a két tisztet, és leszidta őket mondván, hogy az embereket becsülni kell, és ahelyett, hogy hadbíróóság elé állítottak volna, kiemelték három hónap után tiszti iskolára. Ráadásul nagyon nagy volt a respektem ettől fogva a táborban. Még utánoztak is engem, mert magyaros volt a kiejtésem ivritül. Közmondásossá vált a táborban, hogy az Eisen nem hülye, csak nem beszél a nyelvet.

A bokszt a ringben is folytatódott Izraelben?

Igen. Képviseltem Izraelt nemzetközileg, válogatott voltam. De Magyarországon is ifjúsági válogatott voltam.

Azt mondta, hogy nem hitt a rendszer céljaiban. Ezt fogjuk fel úgy, hogy a család kifejezetten antikommunista volt?

Nem mondanám ezt antikommunizmusnak. Ennél bonyolultabb volt ez a viszony, inkább úgy fogalmaznék, hogy mi nem voltunk túl érdekesek a rendszernek, és az se nekünk. Hallottam, hogy megnyitották az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát, és mindenki megkaphatja, amit róla jelentettek. Kikértem az anyagomat, és meglepett, mert azt hittem, hogy nagyon rossz káderek voltunk, de nagyon pozitívan írtak rólunk, ahhoz képest, hogy a kommunisták elvették apám két lovát a kocsival. A holokauszt után bérbe vett lovakat, de feltornászta magát annyira,

hogy megint lett két saját lova, de elvették. Ennek ellenére soha egy rossz szót nem szólt a rendszer ellen. 1973-ban anyám tett egy megjegyzést. Azt mondta: „édes kisfiam, csak azért imádkozom, hogy a Kádár sokáig éljen, mert addig nyugtunk van”.

Ezt úgy kell érteni, hogy nekünk mint zsidóknak nyugtunk lesz?

Úgy van. Szóval nem voltak ők antikommunisták, vagy, hogy úgy mondjam, államellenesek, egyszerűen csak nem politizáltak. Apámat kidobták '49-ben vagy annak a környékén a pártból, mert elaludt a szemináriumon szegény öreg. Azt mondták neki: „Eltárs, maga mit alszik itt, magát nem érdekli a marxizmus?” Apám azt válaszolta: „Bocsánatot kérek, én kocsis vagyok, mindennap négykor kelek a lovakat megetetni, befogni, és este 10 órakor megyek haza. Így maga is elaludna.” Erre kidobták a pártból. Mondjuk a politika Izraelben sem volt könnyű kérdés. Az én húsz évvel idősebb unokanővérem írt a Kádárnak egy levelet, hogy engedjék ki édesanyámat Izraelbe – ezt csak most tudtam meg, talán egy évvel ezelőtt. Na, elég az hozzá, hogy egyszer csak kopogtatnak odakint Izraelben a Moszadtól, és faggatóznak: „Mondja, kedves asszonyom, maga levelezik a magyar pártfőtitkárral?”

Hogyan kezd el egy válogatott ökölvívó tudománnyal foglalkozni?

Izraelben megcsináltam a tanárképzőt, tanár lettem, és kaptam egy ösztöndíjat Amerikába.

Esetleg már Magyarországon is gondolt a tanulásra, vagy akkor még a sport volt az első?

Nem, csak Izraelben döntöttem el, hogy ezzel fogok foglalkozni, és ezért mentem tulajdonképpen Amerikába. De ha őszinte akarok lenni, szerintem voltaképp édesanyám terelt erre a pályára. Sajnos nem érte meg a doktorálásomat, de már tudta, hogy tanársegéd vagyok, tudta, hogy milyen irányba haladok. Magyarországon azonban még a sport volt a meghatározó, bár sosem gondoltam, hogy azzal fogok foglalkozni, és csak abból megélhetek. Egyébként az egy nagyon érdekes kérdés, hogy sport a sportért, vagy sport valami másért. Mert azt, hogy én bokszoltam, lehet ebből a nézőpontból is értelmezni. Gondoljunk csak Hemingway *Fiestájára*, amiben lekicsinylő szavakkal írja le Robert Cohnt, a Princeton Egyetem zsidó bokszbajnokát. Úgy gondolom, hogy amit Hemingway szemléltetni szeretne, az az 1920-as évek Amerikájának férfiasság-ideálja. Azzal vádolja Cohnt, hogy csak azért bokszolt, hogy zsidóként elfogadják, és nem azért, mert igazi sportember. Nem azonosult azzal a férfias világgéppel, amellyel egy amerikai férfinak kellett volna, így mindig kívülálló maradt. Noha bokszolt, nem ment el vadászni, nem érdekelte a többi sport, míg Hemingway szívéhez olyan közel álltak ezek, lásd például a bikaviadalt. Igazándiból nem kedvelte az ökölvívást, de megtanulta azt, miként ellensúlyozza az ökölvívás révén azt az alsóbbrendűség-érzést, ami kialakult benne zsidóként a Princetonon. Bár Hemingwayt többen antiszemitának gondolják, szerintem ez egyáltalán nem antiszemitizmus, hanem éppen hogy jó ábrázolása annak, hogyan érzékelik a zsidók azt, amit a nem zsidók gondolnak a zsidók sporthoz való viszonyáról. És az én példám is ugyanezt mutatja, én is azért kezdtem el bokszolni, hogy elfogadjanak az angyalföldi haverok.

Igen ám, de a sport nemcsak az elfogad(tat)ás tekintetében lehet fontos, hanem a zsidók kirekesztésében is. Mit gondol, milyen viszonyban volt a holokauszttal a nácizmus test- és testmozgás-ideálja?

A sport kétségkívül fontos szerepet játszott abban, amit a zsidók elembertelenítésének nevezhetünk, amely során a zsidó már csak egy „*Musselmann*”, egy emberi lényre nem is hasonlító csontváz lesz. A varsói gettóban még a tizenhétéves *Hitlerjugendek* is bementek a gettóba, és fekvőtámaszokat, felüléseket végeztek az öregemberekkel a sárban, megalázták őket, megfosztották őket emberi méltóságuktól. De a túlélésben is szerepet játszott a testmozgás. Van egy jelenet a *Schindler listája* című filmben, amiben egy nő az életéért fut. A náci kiválasztották azokat, akik még alkalmasak voltak a munkára, aki viszont utolsók között ért célba, azt lelőtték. Tehát a testmozgásnak nagyon fontos szerepe volt a túlélésben, de persze ez a túlélés nyilvánvalóan az ember lefokozásával, dehumanizálásával is járt. Auschwitzban láthatók Alfred Kantor festményei a rabok kínzásáról, akiket arra kényszerítettek, hogy telepakolt vagonokat tologassanak teljesen értelmetlenül előre-hátra. A kép alá azt írta: „Sportnak nevezik”.

Egy-két éves volt a holokauszt idején. Emlékei bizonyára nem nagyon vannak...

Személyes emlékeim nincsenek, de természetesen beszéltek nekem róla, és néha tanítom is. De nagyon nem szeretem tanítani, nagyon sokat vesz ki belőlem, mert ez az esemény nagyon alapvetően határozza meg az identitásomat. És ahogy látom, a lányaimét is. De ez nem egyedi, hiszen minden pszichológiai tanulmány tudja, hogy a holokauszt átélése jóval magasabb öngyilkossági arányszámmal, mentális betegségekkel, pszichológiai problémákkal jár együtt. Meg valami olyasmiben is megnyilvánul mindez, hogy a zsidók komoly hányada, úgy mondanám, átesett a ló másik oldalára. Arra gondolok, hogy igen feltűnő: sok izraeli még a macsónál is macsóbb.

Írt egy könyvet Árnnyak játéka. Gyermekek a Holocaustban címmel,¹ amely magyarul is megjelent. Ebben nagyon pszichológiai jellegű megközelítést alkalmaz, azt akarja leírni, hogy a holokauszt idején mi játszódott le a lelkekben, míg a többi írásában inkább történeti, szociológiai módszerekkel vizsgálódik, és inkább a társadalom szerkezetét igyekszik megérteni. Ezek szerint ehhez a témához másképp kell, vagy még inkább másképp szabad nyúlni?

Igen, véleményem szerint másképp. Vegyük például azt, hogy razzia van a gettóban, és azt mondják, hogy elviszik az egyik gyerekedet a háromból. Mi az ésszerű válasz – ezt kérdezné a szociológus. De egy ilyen helyzetben nem lehet szociológusként válaszolni. Viszont ott és akkor szülőként bárkinek feltehettek ilyen kérdést, és mindenkinek szembe kellett néznie ezzel, legalább magában meg kellett fogalmaznia valamiféle választ. Épp ezért szerintem az a helyes, ha kicsit a kutató is „szülőként” próbálja megközelíteni mindezt. De azért, amikor sok embert meginterjúvoltam a könyvhöz, nem fogadtam el mindent, vigyáztam már csak azért is, mert a legtöbb túlélő lelkében nagyon erős az önvád. Emlékszem, hogy interjút

¹ EISEN, 1990.

készítettem egy emberrel, rám nézett, és elkezdett sírni: „nem tudom, miért éltem túl, miért én maradtam meg, a nővérem volt a szebb, ő volt az okosabb, és ő volt a jobb, nem szabadott volna megmaradnom”. Ebből a látószögből próbáltam elmesélni a gyerekek történetét a holokausztban, ám nem vagyok benne biztos, hogy elég elmélyült-e az én ilyen jellegű tudásom ehhez. De az is lehet, hogy ha egy igazi pszichológus írt volna ugyanerről, akkor, hogy úgy mondjam, „elhülyézi”, úgy értem, „elemléletezi”. És szerintem ez nagyobb baj, mint az, hogy az én tudásom némiképp felületes. Meg egyébként is, őszintén szólva, utálom az olyan embereket, akik fontoskodnak és csak harminc embernek írnak.

Egy tanulmányában említ egy jelenetet az Airplane című filmből, ahol egy légiutaskísérő megkérdezi az egyik utast: „Parancsol olvasnivalót?”. Az utas ezt válaszolja: „Valami könyvnyűt, ha van.” Mire a légiutaskísérő: „Mit szólna a Zsidó sportlegendákhoz?”² Ön úgy értelmezi, hogy ezt a párbeszédet egy zsidó komikus írhatta, és egy olyan vélekedést örökít meg a jelenet, amit a zsidók maguk is gondolnak, tudniillik azt, hogy a zsidók nem jók a sportokban. Hogy alakulhatott ki ez az elképzelés?

Ezt a vélekedést, hogy a zsidók nem érdeklődnek a sport iránt és nem is jók benne, a zsidók és a nem zsidók is osztják. Ha bárkit megkérünk, hogy nevezzen meg sikeres 20. századi zsidókat, akkor zenészeket, írókat, komikusokat, tudósokat és bizonyára nem sportolókat fog mondani. A zsidó diaszpóra viszonya a sporthoz nyilvánvalóan összefügg bizonyos vallási, kulturális és gazdasági tradíciókkal, amelyek alapján joggal vagy jogtalanul, ez a közkép alakult ki. Ám szerintem az, hogy a zsidók jobban érdeklődnek a szellemi, mint a fizikai tevékenységek iránt, – legalábbis részben – félreértés. Azt mondanám, hogy az ambivalens a legjobb szó, amivel a sport és a zsidók viszonya megragadható. Sajátos feszültség van aközött, hogy a zsidók a könyv népének, a szellem embereinek gondolják magukat, közben pedig hemzsegnék a zsidó sportolók az olimpiákon. Mint minden vallásos doktrína, a judaizmus is az értékek egy bizonyos hierarchiáját tételezi fel, és nem kétséges, hogy ebben a hivatalos értékhierarchiájában a tanulása az elsőbbség.³

És mi a helyzet a másik oldalon, a testtel?

Az általában mindenki tudja, hogy voltak zsidó olimpiai bajnokok, mindenki halott Mark Spitzről, de kutatásaim során azt találtam, hogy ennél többről van szó: megdöbbentően magas általában is a zsidó jelenlét az ötkarikás játékokon. Én ezeket a rendkívüli zsidó sikereket azzal a megfelelési vággyal magyaráznám, amit már említettem Hemingway kapcsán. Csakhogy nemcsak az olimpiai sportokban, a nemzet képviselőiben jeleskedtek zsidók, hanem például a kosárlabdában is felülreprezentáltak voltak. Sőt, a húszas-harmincas években túlsúlyban voltak az amerikai kosárlabdázásban. De ma már szó sincs erről. Mi magyarázhatja ezt a sikert, és mi okozhatja a zsidók eltűnését később? Az 1930-as években egy sport-

² Sajnálatos, ámde jellemző módon a magyar szinkronban a párbeszéd értelme elveszik, ugyanis a stewardess ezt válaszolja: „Talán ez a röplap, hogy milyen anyagból varrjunk ejtőernyőt.” (Az interjú készítőinek megjegyzése.)

³ Bővebben: EISEN, 1998.; EISEN, 1999.

újságíró faji sajátosságként magyarázta a zsidó túlsúlyt: ők a sémi faj, ezért a reagálásuk nagyon gyors, fifikásak, ügyeskedőek, egy kicsit tisztességtelenek, ez az, amit jiddisül *shyster*nek mondanak, és állítólag ezért megy jobban a zsidóknak a labdaszerzés. Én ebben a faji jellegű magyarázatban nem hiszek, szerintem sokkal egyszerűbben megokolható a jelenség, ha figyelembe vesszük az afro-amerikaiak napjainkban tapasztalható túlsúlyát. A kosárlabda városi sport, még hozzá városközponti, és mindig is az volt. A húszas-harmincas évekig a zsidók egyértelműen ezekben a városrészekben, nagy bérházakban laktak, ezután költöztek ki a kertvárosokba, és afro-amerikaiak költöztek be a helyükre. Harlem fekete lett, most meg már ott van a helyén *Spanish Harlem*. Ennek megfelelően a kosárlabdában a feketék átvették a zsidók pozícióit, tehát nincs szó semmiféle zsidó szellemről, csak egyszerű szocio-ökonomiai folyamatról beszélhetünk, amit Amerikában *ethnic succession*nek szoktunk nevezni. Ezt magyarul talán etnikai utódlásnak lehetne fordítani. Az etnikumok cserélődésének ez a gazdaságtana a lakóhelyek, sportok, foglalkozások területén egyaránt megfigyelhető. Az ökölvívásban is szépen kirajzolódik mindez: mindenekelőtt azok úzik, akik a társadalmi ranglétra legalján állnak. Eleinte a legjobb bokszolók az írek voltak, majd jöttek a zsidók, azután az olaszok, és a negyvenes-ötvenes évekre az afro-amerikaiak vették át a helyüket. Most az Egyesült Államokba egyre nagyobb számban bevándorló spanyolajkúak találhatóak a társadalmi ranglétra legalján, és már néhány súlykategóriában az övök a világbajnoki öv. Ennél azonban összetettebb a kérdés. Mint mondtam, az első nagy bokszolók írek voltak, aztán ők eltűntek, de a zsidó bokszolók menedzserei és edzői még mindig írek. Aztán, amikor a negyvenes években nagyon sok olasz világbajnok lett, például Rocky Marciano, akkor őket már zsidók menedzseltek és edzették. Most pedig feketék menedzselik a *latin*okat. Amennyire meg tudom ítélni, Magyarországon is működik valami hasonló. Például, amikor a rendszerváltás után hazajöttünk, a feleségem beleszeretett Budapestbe, és elhatároztuk, hogy veszünk egy lakást. Én ugyebár angyalföldi vagyok, a „sötétből” jövök, ezért talán érthető, hogy valami jobb környezetben gondolkodtam, de azért talán az sem véletlen, hogy épp a Dohány utcára gondoltam. És akkor elkezdtünk keresni, de az utca Nagykörút környéki része már teljesen le volt robbanva, és már nem is zsidók, hanem inkább cigányok laktak ott. Na, valami ilyesmi az, amit én *ethnic succession*nek nevezek: az etnikai csoportok jól értelmezhető rendben váltják egymást különböző mezőkben.⁴

Hogyan magyarázná azt, hogy miközben rendszerint ellenkező dolgokat képzel a többségi társadalom a zsidókról és a feketékről, mégis azt tapasztaljuk, hogy a versenysportban mind a zsidók, mind a feketék jeleskednek.

Erre két válaszom is van. Az egyik úgy hangzik, hogy Amerikára nem feltétlenül igaz az, ami Magyarországra, ahol a zsidókat és a cigányokat sokan a társadalom két szélső értékének látják. Amerikában a többségi társadalom a zsidókat és a feketéket egymáshoz jóval közelebb álló társadalmi csoportoknak észlelhette. Erre jó példa a már említett etnikai utódlás. De az amerikai történelemben van egy erős és kiterjedt alvilág is, amiben ugyanúgy képviseltetik magukat a zsidók, mint ahogy

⁴ EISEN, 1994. xiii.

az olaszok, az írek, a feketék és a latin-amerikaiak. A másik válaszom abból indul ki, hogy valóban fontos az előítéletek különbözősége a sportsikerek értelmezésében. Például közismert, de Hadas Miklós és Karády Viktor meg is írta,⁵ hogy Magyarországon a két világháború között a két legjobb csapat az MTK és a Fradi volt. Mindenki úgy gondolta, hogy a zöld-fehérek képviselik a magyarokat, és ennek megfelelően ők a magyar szívvvel küzdők, csúsznak-másznak, az MTK-sok pedig, mint zsidók, ésszel, okosan, szóval nagyon fineszesen játszanak. Közben pedig, mondjuk, öt zsidó játszott a Ferencvárosban, és lehet, hogy ugyanakkor ellenük az MTK-ban csak négy zsidó lépett pályára. Szóval ténylegesen nem volt különbség a két csapat között „zsidóságban” és „magyarságban”. Hogyhogy az az öt zsidó az FTC-ben magyar szívvvel játszik, amott meg az a négy fineszes? Tehát az előítéletek nagyon is meghatározzák, mit látunk a pályán. Nos, mi a helyzet az eredeti kérdésben említett esetben? Két különbözőképp megítélt kisebbség egyaránt jelentős eredményeket ér el a sportban, csak hogy sokszor más és más sportban. Az rendben, hogy sok zsidó bokszoló volt, de mennyivel jobban preferálták a zsidók a vívást. Általában az mondható el, hogy a zsidók annál szívesebben üztek egy sportot, minél inkább kontrollált volt benne az agresszió. Izraelben például a csapat-sportágak között a foci és a kosárlabda a legnépszerűbb, ami persze sok helyütt így van, ámde egyéniben a dzsúdó, és ez már különleges. Mert a dzsúdó célja nem az, hogy megnyomorítsuk az ellenfelet, hanem az, hogy legyőzzük nagyon szigorúan megszabott keretek között.

Miért épp történész lett?

Két okból. Egyrészt, mert éjjeleket mesélt nekem édesanyám és édesapám. A másik ok, hogy bár jó voltam matematikából, de mindig szerettem a történelem tantárgyat is, sőt imádtam. De aztán, ahogy bekerültem a tudományos közegbe, rájöttem, hogy megrövidítem a tudományomat, ha csak a történelemmel, úgy értem, a leíró, narratív történelemmel foglalkozom. Ezért sok szociológiát tanultam, meg antropológiát. Ugyanez a helyzet a sporttal is. Ha csak a sporttal foglalkoznék, nagyon rossz történész lennék. A sport nem egy különálló sziget.

Jól gondoljuk, hogy az amerikai tudományos életben a sport fontos, egyenrangú témának számít? Mert itt Magyarországon velünk, akik sport történetével is foglalkozunk, azért érzékeltek, hogy ez nem egy komoly dolog.

Hatalmas különbség van Amerika és Magyarország, és talán egész Európa között abban a tekintetben, hogy miként tekintenek a sportra. Ha bemegy az ember egy amerikai könyvesboltba, azt látja, hogy egy hatalmas polc csak a sporttal foglalkozik, tudományosan is, meg népszerűen is. Ha Párizsban vagyok, és bemegyek a Szajna bal partján lévő könyvesboltokba, egyetlen kötet sincs a sportról, a franciáknál ez nem egy fontos dolog. Magyarországon, úgy látom, nagyon sok könyv jelenik meg a sportról, de ritka az igazán értékes és értelmes.

Az interjút Bolgár Dániel és Papp Gábor készítette

⁵ HADAS-KARÁDY, 1995.

Felhasznált irodalom és rövidítések

EISEN

- 1990 EISEN, George: *Árnyak játékai. Gyermek a Holocaustban*. Ford.: Bojtár B. Endre. Budapest, Akadémiai, 1990.
- 1994 EISEN, George: Introduction. In: *Ethnicity and Sport in North American History and Culture*. Eds.: EISEN, George - WIGGINS, David K. Westport, Greenwood, 1994. xi-xvii.
- 1998 EISEN, George: Jewish History and the Ideology of Modern Sport. Approaches and Interpretations. *Journal of Sport History*, 25. (1998) 3. sz. 482-531.
- 1999 EISEN, George: Jews and Sport. A Century of Retrospect. *Journal of Sport History*, 26. (1999) 2. sz. 225-239.

HADAS-KARÁDY

- 1995 HADAS Miklós - KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17-18. sz. 89-120.